

World Conference on Social Sciences, Law and Public Policy

Hosted Online from Toronto, Canada

Date: 26th June 2026

Website: <https://econferencia.com>

O‘ZBEK BADIY MATNIDA MUHABBAT KONSEPTINING LINGVOKOGNITIV VA LINGVOMADANIY TALQINI

Turdiyeva Nilufar Yokubovna

Samarqand davlat chet tillar institute dotsenti, f.f.n.

nilufarturdiyeva0082@gmail.com

Annotatsiya

Ushbu maqolada inson ichki dunyosini ifodalovchi muhim emotsional konseptlardan biri — muhabbat konseptining lingvokognitiv va lingvomadaniy xususiyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda konsept tushunchasining zamonaviy tilshunoslikdagi talqini, muhabbat konseptining emotsional, axloqiy va estetik mazmuni hamda uning badiiy matnda voqelanish shakllari yoritiladi. Asosiy e’tibor Abdulla Qahhorning “Muhabbat” qissasida sevgi, ishq, mehr, qalb, yurak kabi birliklarning semantik-pragmatik vazifalariga qaratiladi. Tahlil natijalari muhabbat konsepti o‘zbek badiiy tafakkurida ruhiy, umumiy-falsafiy va jismoniy ma’nolar tizimida namoyon bo‘lishini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: konsept, muhabbat, sevgi, ishq, emotsionallik, badiiy matn, lingvokognitiv tahlil, lingvomadaniyat.

Kirish

So‘nggi yillarda tilshunoslikda inson tafakkuri, madaniy xotirasi va emotsional tajribasini til vositasida o‘rganishga bo‘lgan qiziqish sezilarli darajada kuchaydi. Ayniqsa, kognitiv lingvistika va lingvomadaniyatshunoslik doirasida olib borilayotgan tadqiqotlarda konsept tushunchasi markaziy kategoriyalardan biri sifatida qaralmoqda. Inson ichki dunyosini ifodalovchi konseptlarning milliy-madaniy belgilarini aniqlash masalasi ilgari ham ingliz lingvomadaniyati

World Conference on Social Sciences, Law and Public Policy

Hosted Online from Toronto, Canada

Date: 26th June 2026

Website: <https://econferencia.com>

materiallari asosida tadqiq etilgan [8, p. 670]. Kognitiv lingvistika tilni inson ongining mahsuli, dunyoni idrok etish va baholash vositasi sifatida talqin qiladi. Shu nuqtayi nazardan, badiiy matnda qoʻllanilgan emotsional birliklar muallifning individual tasavvuri, milliy tafakkur va madaniy qadriyatlar tizimi bilan chambarchas bogʻliq holda tahlil etiladi.

Konsept lotincha conceptus soʻzidan kelib chiqqan boʻlib, dastlab “tushuncha” maʼnosini bildiradi. Biroq zamonaviy tilshunoslikda konsept oddiy tushunchadan kengroq hodisa sifatida izohlanadi: u maʼlum narsa-hodisa haqidagi bilimlar, baholar, assotsiatsiyalar, madaniy xotira va emotsional munosabatlarning jamlanmasidir [1, p. 361–364]. Shuning uchun konsept nafaqat lugʻaviy maʼno, balki inson ongida shakllangan qadriyatli, obrazli va emotsional mazmuni ham oʻz ichiga oladi.

Inson ichki dunyosini ifodalovchi konseptlar orasida muhabbat konsepti alohida mavqega ega. Muhabbat insonning ruhiy kechinmalari, axloqiy qarashlari, shaxsiy tajribasi va ijtimoiy munosabatlari bilan bogʻliq murakkab emotsional hodisadir. Inson ichki olamini ifodalovchi konseptlarning lingvistik xususiyatlari ingliz tilshunosligi nuqtayi nazaridan ham alohida tahlil qilingan [9, p. 390]. Shu bois uni faqat psixologik tuygʻu sifatida emas, balki lingvokognitiv va lingvomadaniy birlik sifatida ham oʻrganish muhimdir.

Muhabbat konseptining nazariy talqini

Muhabbat konsepti inson ongi bilan bogʻliq ravishda yuzaga chiqadigan empirik tuygʻulardan biridir. Tuygʻu esa shaxsning muayyan obyekt yoki hodisaga nisbatan subyektiv baholovchi munosabatini ifodalaydi. Muhabbat tushunchasi koʻplab tilshunos va madaniyatshunos olimlar tomonidan oʻrganilgan boʻlib, u har bir xalqning milliy mentaliteti, diniy-axloqiy qarashlari hamda badiiy tafakkurida oʻziga xos shaklda namoyon boʻladi. Muhabbatning individual

World Conference on Social Sciences, Law and Public Policy

Hosted Online from Toronto, Canada

Date: 26th June 2026

Website: <https://econferencia.com>

xarakteri shundaki, har bir shaxs uni o‘z ruhiy tajribasi, hayotiy qarashlari va qadriyatlari asosida idrok etadi.

O‘zbek tilida muhabbat, sevgi, ishq, mehr, ko‘ngil, qalb, yurak kabi birliklar bir semantik maydonni tashkil etadi. Biroq ularning har biri o‘ziga xos uslubiy va madaniy yuklamaga ega. Masalan, muhabbat umumiyroq va nisbatan neytral birlik bo‘lsa, ishq ko‘proq ruhiy, kuchli va ba‘zan fojeaviy kechinmani bildiradi. Mehr esa yaqinlik, iliqlik, g‘amxo‘rlik va insoniy munosabatni anglatadi. Qalb, yurak, dil, ko‘ngil leksemalari esa muhabbatning ichki makonini, ya’ni tuyg‘u joylashgan ramziy markazni ifodalaydi.

Muhabbat konseptini tahlil qilish jarayonida uni uch asosiy talqinda ko‘rish mumkin: kundalik-sodda talqin, umumiy-falsafiy talqin va badiiy talqin. Kundalik-sodda talqinda muhabbat *sog‘inch, mehr, jonim, yurak amri* kabi birliklar orqali ifodalanadi. Umumiy-falsafiy talqinda esa muhabbat inson hayotining ma’naviy mohiyati, qalb holati, shaxslararo munosabatlarni boshqaruvchi kuch sifatida namoyon bo‘ladi. Badiiy talqinda esa muhabbat obraz, metafora, ramz va poetik ifoda orqali estetik mazmun kasb etadi.

Badiiy matnda muhabbat konseptining voqelanishi

Abdulla Qahhorning “Muhabbat” qissasi o‘zbek badiiy matnida muhabbat konseptining turli qirralarini ochib beruvchi muhim manbalardan biridir. Asarda muhabbat bir yoqlama hissiyot emas, balki shaxsning ruhiy o‘sishi, o‘zini anglash jarayoni, boshqa inson bilan ma’naviy yaqinlashuv va axloqiy mas’uliyatni anglash shakli sifatida tasvirlanadi. Qissada muhabbatning ruhiy, umumiy-falsafiy va jismoniy ko‘rinishlari bir-biri bilan aloqador holda beriladi.

Ruhiy muhabbat ruhiyatlarning yaqinlashuvi, qalblar uyg‘unligi va shaxslararo samimiy bog‘lanish orqali yuzaga chiqadi. Masalan, “*Anvar Muhayyoni bag‘riga bosib jonini berguday bo‘lar edi*” kabi ifodada muhabbatning kuchli ruhiy-

World Conference on Social Sciences, Law and Public Policy

Hosted Online from Toronto, Canada

Date: 26th June 2026

Website: <https://econferencia.com>

emotsional darajasi ko‘rinadi [4, p. 248]. Bu yerda *bag‘riga bosmoq, jonini bermoq* kabi birliklar muhabbatni faqat hissiy mayl emas, balki fidoyilik darajasidagi kechinma sifatida ifodalaydi.

Asarda muhabbat metaforik tasvirlar orqali ham ochiladi. “*Muhabbat chaqmoqday ko‘ngildagi har qanday qora bulutni ham tilka-pora qiladi*” degan ifoda muhabbatni yorug‘lik, tozalash, ichki poklanish va ruhiy o‘zgarish ramzi sifatida talqin qiladi [4, p. 248]. Biroq Anvarning “*muhabbat chaqmoqqina emas, odamga o‘xshaydi: tug‘ilganda bir parcha go‘sht bo‘ladi, keyin til chiqarib har kuni yangi bir gap aytadi*” degan mulohazasi muhabbatning dinamik, o‘suvi va shakllanuvchi hodisa ekanini ko‘rsatadi. Demak, muhabbat badiiy matnda tayyor tuyg‘u emas, balki vaqt davomida rivojlanadigan ruhiy jarayon sifatida talqin qilinadi.

Umumiy-falsafiy muhabbat talqinida ota-ona, Vatan, qarindosh-urug‘, do‘stlar va insonning o‘zi qadrlagan narsa-hodisaga bo‘lgan mehr-muhabbati muhim o‘rin tutadi. “*Qani endi otasi yo onasi bo‘lsa-yu, boshini ko‘kragiga qo‘yib ho‘ng-ho‘ng yig‘lasa*” kabi jumlada muhabbat ehtiyoj, himoya, mehr va ruhiy tayanch sifatida namoyon bo‘ladi [4, p. 192]. “*Vatanini sog‘indi*” birikmasida esa muhabbat shaxsiy tuyg‘udan kengroq — milliy va ijtimoiy qadriyat darajasiga ko‘tariladi [4, p. 248].

Jismoniy muhabbat esa ikki subyekt o‘rtasidagi o‘zaro moyillik, ehtiros va tashqi xatti-harakatlar orqali ifodalanadi. “*Anvar uning qo‘lini mahkam ushlab sekin o‘ziga tortdi*” kabi birliklarda qo‘lni ushlab, o‘ziga tortish harakatlari muhabbatning noverbal belgilarini ko‘rsatadi [3, p. 190]. Bunday tasvirlar badiiy matnda tuyg‘uning nafaqat lisoniy, balki xatti-harakat orqali ham ifodalanishini namoyon etadi.

World Conference on Social Sciences, Law and Public Policy

Hosted Online from Toronto, Canada

Date: 26th June 2026

Website: <https://econferencia.com>

Muhabbat konseptining paremiologik ifodasi

Muhabbat konseptining milliy tafakkurdagi o‘rnini paremiyalar orqali ham kuzatish mumkin. O‘zbek tilidagi “*Muhabbatda ko‘z bo‘lmaydi, yurak bo‘ladi*” maqoli muhabbatni tashqi ko‘rinish yoki aqlga asoslangan munosabat emas, balki yurak va qalb bilan bog‘liq ichki kechinma sifatida talqin qiladi. Ingliz tilidagi *Love is blind* maqoli ham semantik jihatdan shunga yaqin bo‘lib, muhabbatning inson idrokini o‘zgartiruvchi kuch ekanini bildiradi [3, p. 188].

Shu bilan birga, ingliz tilidagi *Love is never without jealousy, Love will creep where it may not go* kabi paremiyalar muhabbatning rashk, to‘siqni yengish va ichki ehtiyoj bilan bog‘liq qirralarini ko‘rsatadi. O‘zbek va ingliz paremiyalarida muhabbat umumiy insoniy kechinma sifatida talqin qilinsa-da, o‘zbek tilida u ko‘proq qalb, yurak, ko‘ngil, mehr, vafodorlik kabi birliklar orqali madaniy-axloqiy mazmun kasb etadi.

Xulosa

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, muhabbat konsepti o‘zbek badiiy matnida inson ichki dunyosining markaziy emotsional konseptlaridan biri sifatida namoyon bo‘ladi. U ruhiy, umumiy-falsafiy va jismoniy ko‘rinishlarda voqelanib, har bir holatda alohida semantik-pragmatik vazifa bajaradi. Abdulla Qahhorning “Muhabbat” qissasida muhabbat shaxsning ichki o‘zgarishi, qalb uyg‘onishi, yaqinlik, fidoyilik va ma’naviy ehtiyoj sifatida talqin qilinadi. Muhabbat konseptining lisoniy ifodasida muhabbat, sevgi, ishq, mehr, qalb, ko‘ngil, yurak kabi birliklar faol qatnashadi. Bu birliklar orqali o‘zbek lingvomadaniyatida muhabbatning nafaqat shaxsiy, balki axloqiy, estetik va madaniy qadriyat sifatidagi mohiyati ochiladi.

World Conference on Social Sciences, Law and Public Policy

Hosted Online from Toronto, Canada

Date: 26th June 2026

Website: <https://econferencia.com>

Foydalanilgan adabiyotlar

1. To‘xtasinova N.R. “Uyat” konsepti tadqiqi // NamDU ilmiy axborotnomasi – Nauchniy vestnik NamGU. – 2021. – B. 361–364.
2. Collins W. The Law and the Lady. – Charleston: Biblio Bazaar LLC, 1999. – 444 p.
3. Karamatova K., Karamatov X.S. Proverbs – Maqollar – Пословицы. – Т.: Mehnat, 2000. – 400 b.
4. Qorjovov A. Bozor oshxonasidagi qiz. – Т.: Dizayn-Press, 2012. – 191 b.
5. Kaziyev Z. Muomala psixologiyasi. – Т.: O‘qituvchi, 2001. – 180 b.
6. Антология концептов / Под ред. В. И. Красика, И. А. Стернина. Том 1. – Волгоград: Парадигма, 2005. – 352 с.
7. Safarov Sh. Kognitiv tilshunoslik. – Jizzax: Sangzor, 2006. – 92 b.
8. Turdiyeva N.Y., Rakhmatullayeva G.N. Inson ichki dunyosi konseptlarining ingliz lingvomadaniyatidagi o‘ziga xosliklari // Science and Innovation. – 2024. – Vol. 3. – Special Issue 19. – P. 669–672.
9. Turdiyeva N.Yo. The peculiarities of concepts representing the human inner world in English linguistics // EPRA International Journal of Multidisciplinary Research (IJMR). – 2023. – Vol. 9. – Issue 5. – P. 389–393.